

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”

Социални полета на агресивни прояви в трудния ученически клас

Професионално направление 3.2 Психология

Автор: Екатерина Димитрова

Агресивните прояви сред юношите бъдат основателно безпокойство сред учители, родители, специалисти и обществото като цяло. Отражение на това са и немалкият брой проучвания на агресията в българското училище. В сравнение с тези изследвания обаче предложеният труд представя анализ на проблема на друго равнище и от по-различна перспектива – трудния ученически клас. Подобен подход на интегриране на възрастовите и социалнопсихологически аспекти на агресията обосновава актуалния характер на изследването. В контекста на групата се активират механизми на натиск, групова солидарност и т.н., чиято оценка сама по себе си е сложна задача, но в случая авторът е изправен пред още едно предизвикателство – обектът на анализ – ученическият клас задава най-продължителния контекст на обсъждане с връстниците, с трайни ефекти на груповата динамика върху личностното развитие.

Трудът се състои от въведение, три глави, списък на използваната литература и две приложения, съдържащи илюстративен материал за резултатите и инструментариума на изследването. Основният текст е в обем от 157 стандартни машинописни страници. Ползваната литература включва 177 източника, от които 92 на кирилица (български и руски) и 85 на латиница (английски език).

Първа глава разглежда социално-психологичните измерения на трудния клас в училище. Представени са накратко дефиниции и характеристики на агресията в юношеска възраст и влиянието на връстниците, обсъждат се основните разграничителни критерии между „нормалните” и „трудните” класове. Трудният клас се дефинира не просто чрез наличие на инцидентни конфликти и агресивни прояви, а от гледна точка на техния траен и доминиращ характер. Той произлиза от нормалния клас под влиянието на външни фактори и на вътрешногруповите взаимоотношения. Затова краткият преглед на подходите за анализ на агресията в юношеска възраст цели да отговори на въпроса: как *доминирането* на определени личностни характеристики в групата (напр. агресия, деструктивно поведение, негативни нагласи към училището и учителите и др.) е повлияно от социално-психологичните механизми на трайния контекст на класа, чийто членове се срещат почти всекидневно, за дълъг период от време.

За обяснението на „еволуцията” на трудния клас е анализирана неформалната структура на взаимоотношения, в която *лидерите* (ядрото) са катализатори на агресивните прояви, подкрепяни от *обкръжението* (приближените до ядрото, но непризнати за лидери), са противопоставени на *периферията*, формирана от две групи: тези към които лидерите и обкръжението са безразлични и аутсайдери (жертвите). В трудния клас тази неформална система се развива по посока на все по-

строга йерархия, с минимална „пропускливост”, като ядрото, подкрепяно от обкръжението оказва силен натиск върху поведението на останалите, а новопостъпилите са подложени на бързо „приобщаване”. Подобна структура е предпоставка както за вътрешно групова агресия (насочена към съученици от периферията или към преподавателя), така и към агресия извън групата – към ученици от други класове или към цели групи (класове). Развитието на трудния клас последователно преминава през негативен социално психичен климат, групова сплотеност, идентичност, нови групови и личностни качества и установяване на групови норми на поведение.

Втора глава представя хипотезите и метода на изследването. Според хипотезите на изследването в трудните класове се очаква: съчетаване на вътрешно групови и извънгрупови форми на агресия; по-високи равнища при оценката на агресията на индивидуално равнище и по-изразени форми на групова агресия; по-ниска ефективност на съвместната дейност, отрицателен социално-психичен климат, с мотивацията за съвместна дейност и групова идентичност изместени от основната – обучителна цел на групата; също така: агресивните подгрупи да са съставени и от момчета и от момичета, без разлики в равнището на агресията по пол, тормозът над връстниците в по-голяма степен (в сравнение с нормалните класове) да е насочен към ученици от други класове.

Хипотезите са аргументирани и произтичат от теоретичния анализ. Като пример може да се посочи допускането за отсъствие на значими разлики в равнището на агресия по пол. От гледна точка на традиционните представи на индивидуално равнище подобно очакване по-скоро озадачава, тъй като наличните данни стабилно възпроизвеждат по-високи равнища, в частност на физическа агресия при момчетата. Хипотезата за отсъствие на разлики обаче произтича от идеята за влиянието на груповата динамика в трудните класове върху индивидуалните особености и би могло да се интерпретира в тази посока. Интерес също така представлява очакването за „пренос” на агресивното поведение в трудния клас извън рамките на групата – към други ученици или групи, което увеличава негативните ефекти и подчертава практическото значение на изследването на проблема.

За проверка на хипотезите е проведено проучване на два етапа: на първия 18 преподаватели и училищни психолози оценяват характеристиките на трудния клас, с помощта на експертна оценка по 29 показателя, обобщени в пет параметъра, а 50 преподаватели оценяват в каква степен класовете на които преподават са трудни и ги характеризират по пет показателя. На следващия етап са изследвани 5 трудни и 4 нормални класа, разграничени въз основа на оценките на преподавателите – общо 199 ученици от 5.–7. и 9. клас, които попълват три скали:

(1) *Въпросник за агресията на Бъс и Пери* (авторска версия).

(2) *Въпросник за оценка на трудните класове*, конструиран от автора: 10 ай-тема за оценка на *Конфликтност*, 8 – за *Реактивност*, 5 – за *Демотивация*, 5 – за *Самонадеяност* и 13 – за *Агресия*, като се различават две форми: *извънгрупова* агресия, насочена към други класове или отделни ученици от други класове, и *вътрешногрупова*: към съученици от класа или към преподавателя. Въпросите не са персонифицирани, т.е. изследваното лице отговаря не за собственото си поведение, а типично поведение на учениците в класа. Резултатите свидетелстват за приемли-

во равнище на вътрешна съгласуваност при двата въпросника, както и за очаквани корелации между компонентите.

(3) *Модифициран вариант на въпросник за тормоз от връстниците* (за честотата, формите, „горещите“ точки в училище и др.).

Трета глава съдържа описание и интерпретация на резултатите. В съответствие с формулираните хипотези последователно се обсъжда агресивността на индивидуално равнище, като в частност данните от въпросника за агресията на Бъс и Пери показват отсъствие на разлики по пол по физическа агресия в трудните класове, но очаквано по-нисък бал при момчетата в нормалните класове. Като цяло обаче данните за агресията на индивидуално равнище свидетелстват за слабо изразени или за отсъствие на значими различия между нормалните и трудните класове. За сравнение оценката на агресивните прояви на групово равнище (когато изследваното лице отговаря не за собственото, а за типичното поведение на учениците от класа) предлагат категорично потвърждение на по-голямата част от изходните хипотези. Трудните класове се характеризират с по-високо равнище на агресивни прояви, включително и по отношение на двете вътрешногрупови (към съученици от класа и към преподавателя) и външногрупови форми на агресия (към отделни ученици от други класове или към групи), като разликите се възпроизвеждат и в различните възрастови групи. Специален интерес в частност представляват и оценката на агресията спрямо преподавателя – един почти неизследван проблем в българското училище. Аналогични са резултатите и по останалите 4 параметри на трудните класове: *конфликтност*, *демотивация*, *реактивност* и *самонадеяност*. По посока на предварителните очаквания са и данните за тормоза в трудните класове като в по-голяма степен разпространен извън групата, включително и за поширокия периметър на „горещите“ точки извън училището (напр. в квартала).

Накратко: дисертационния труд представя ясно формулиран теоретичен модел, дефиниращ основните параметри за анализ на „трудния“ клас, за чиято емпирична оценка авторът е конструирал собствен инструментариум или частично е модифицирал налични скали. Получените резултати представляват стъпка по посока на едно ново равнище на анализ на агресивното поведение в юношеска възраст – трудния клас. Тази линия на изследвания без съмнение съдържа потенциал за развитие, тъй като социално-психологичните механизми на влияние разширяват обяснителните възможности на моделите за развитие на детската агресия и позволяват да се премине отвъд традиционно проучваните индивидуални характеристики.

Към труда биха могли да се отправят и някои препоръки: проверка на съгласуваността в експертното мнение на учителите при идентифицирането на трудните класове (степената на съгласуваност на оценките представлява интерес, тъй като определянето на класа като труден може да се дължи и на липсата на опит или неувереност на учителя); структурата на въпросника за изследване на трудните класове може да бъде оценена чрез факторен анализ, тъй като равнището на вътрешна съгласуваност не е достатъчно, за да се обоснове едномерният характер на анализираните конструкти

При оценката на труда е необходима да имат предвид и перспективите за развитие на изследването. В това отношение несъмнен интерес представлява разработване на инструмент за оценка на неформалната структура в класа – ядро, обкръжение и периферия, тъй като „втвърдяването” на отношенията по посока на власт, доминиране и принуда е един от критичните моменти в развитието на трудния клас. Перспективите на подобен инструмент са ясно очертани от резултатите на изследването и това също е позитивен момент при оценката. Анализът на посочените параметри в рамките на лонгитюден тип изследване би позволил проверка и на „каузални” хипотези за обяснение на „еволюцията” на трудния клас

Авторефератът отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд.

В заключение: представеният дисертационен труд въвежда едно ново по същество равнище на анализ на агресията/деструктивното поведение в българското училище, с оценка на социално-психологични механизми на влияние. Мнението ми за представения труд е положително. Предлагам на Екатерина Димитрова да бъде присъдена образователна и научна степен „Доктор по психология”.

15 септември 2011 година

проф. дпсн Пламен Калчев
Софийски университет „Св. Климент Охридски”
Катедра „Обща, експериментална и генетична психология”